

ОРГАНІЗАЦІЯ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ ЧЕСЬКИХ ПОСЕЛЕНЦІВ НА ВОЛИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Войчун Ю.І.

Рівненський державний гуманітарний університет

У статті розглядається проблема організації релігійного життя чеських поселенців на території Волині на першому етапі розселення. Визначається конфесійний склад чехів-колоністів та їх ставлення до релігії. Аналізуються фактори, що сприяли активізації релігійного життя волинських чехів. Вивчається досвід створення та діяльності, невідконтрольної Папі Римському, чесько-гуситської церкви на Волині в 70-80- рр. ХІХ ст. Описуються основні напрямки формулювання основ нового віровчення. Виявлені причини невдачі «релігійного експерименту», показано його історичне значення.

Ключові слова: церква, чехи-колоністи, «релігійний експеримент», гуситство, «чеські брати», парафії.

Постановка проблеми. В середині ХІХ ст., як в чеських землях, так і в Російській імперії зростає інтерес до вивчення гуситського руху. Якщо чеські інтелектуали розглядали гуситство як прояв «чеського національного духу», то російські вчені – вважали його народним рухом за «повернення до православ'я», яке вважали «національною слов'янською релігією» [10, с. 146]. Саме теза про слов'янську релігію була підтримана політичною елітою Російської імперії, яка в 70-80-і рр. ХІХ ст. здійснювала масштабний «релігійний експеримент» по відтворенню гуситської церкви на базі чеської переселенської общини на Волині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день в науковий обіг введено значну кількість архівних документів, краєзнавчих нарисів, монографій та статей, опрацювання яких дає можливість розкрити роль чеської общини в розвитку Волинської губернії.

На основі особистого вивчення та спостережень, опитувань населення було написано дослідження про чехів Волині дійсним радником Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора Є. Крижановським. Автор простежив історію чеського колонізаційного руху на Волині, акцентуючи увагу на релігійній проблемі переходу колоністів у православ'я, торкнувся питань господарювання, громадського управління, освіти волинських чехів. У праці звертають на себе увагу неупереджене ставлення до об'єкта вивчення, стверджувальний підхід до викладу фактичних даних, проте тут відсутні аналітичні матеріали, узагальнюючі висновки [5].

Суттєвий внесок в цю справу зробив І. Гофман, член Товариства чехів Волині, у нарисі «Чехи на Волині. Основні відомості». Автор подає короткий аналіз причин чеського переселення на територію Волинської губернії, розкриває економічне становище чехів, рівень освіти, питання віросповідання, культури, громадського життя [2].

Історію чеської еміграції на Волинь, її соціально-економічні, суспільно-політичні, культурно-освітні та релігійні аспекти, висвітлив історик з університету імені Т. Масарика у м. Брно, Я. Вацулик у своєму дослідженні «Історія волинських чехів» [13].

Окрім того, заслуговує на увагу дисертація кандидата історичних наук Ж. Ковби «Чеська еміграція на Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.», де ґрунтовно описано особливості життя чеських колоністів на українських землях. Окремо виділена проблема культурно-релігійного життя чеської громади [4].

Важливе місце в дослідженні національного складу Волині посідає праця М. Бармака «Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796-1914 рр.)», де окремим розді-

лом висвітлено питання соціально-економічного, культурно-освітнього та релігійного життя чеської общини регіону [1].

Пожвавлення краєзнавчої роботи, обговорення її проблем на Міжнародних, Всеукраїнських та регіональних конференціях засвідчило необхідність ґрунтовного дослідження проблеми нацменшин в Україні, зокрема і чеської.

Вагомий внесок в даному напрямку зроблено у 2003 р., коли у м. Дубно (Рівненська область) пройшла Міжнародна науково-теоретична конференція, присвячена 140-річчю переселення чехів на Волинь, за результатами якої видано збірник «Чехи і Дубенщина».

Проблемам розвитку чеської общини на території Волинської губернії присвячені публікації А. Птіцина, С. Умінського, В. Надольської, П. Рудецького, О. Шмида, П. Савчука.

Виклад основного матеріалу. Чеська община сформувалась в Російській імперії в результаті масової трудової міграції в 1860-1870-і рр. і складалася, в основному, із селян-колоністів. За даними Першого Всеросійського перепису населення 1897 р. на території імперії проживало 50,4 тисяч чехів, 89 % з яких у сільській місцевості. Більше половини чеських мігрантів оселилося на території Волинської губернії (27,7 тис.). Окрім Волині, чехи проживали також на території Петриківської губернії Царства Польського (15 тис.), в Київській губернії (3,3 тис.) і в причорноморських губерніях – Херсонській (1,4 тис.), Таврійській (2 тис.), Чорноморській (1,3 тис.); Кубанській області (2 тис.) [8].

Новоприбулим колоністам російський уряд гарантував низку привілеїв і свобод – свободу віросповідання, звільнення від сплати податків і військової служби, терміном на 5 років.

Переважаюча більшість чеських переселенців були католиками, інші – протестантами (євангелістами, реформатами і баптистами). Незначну частину російських чехів становили члени релігійної общини «чеських (моравських) братів» або «гернгутерів» (поселення Гернгут в Саксонії було їх релігійним центром). «Чеські брати» і євангеліки вважали себе спадкоємцями гуситів [12, с. 99].

Перші чеські колоністи з'явилися на території Волинської губернії в 1859 р. в селах Погорільці і Підгайці Дубенського повіту. Це були переселенці із Царства Польського, що належали до общини «чеських братів». Перші ж переселенці, власне з чеських земель, мігрували на Волинь у 1863 р. і заснували поселення Людгардівка в Дубенському повіті.

На перших порах питання гуситського віросповідання було підняте в середовищі чехів, що переселились на територію Російської імперії. Оскільки більшість чехів-колоністів були католиками, то

стикнулися із забороною на купівлю нерухомості для осіб із католицьким віросповіданням (була введена після придушення польського повстання 1863 р. з цілью підірвати польський вплив на території Волинської губернії). Щоб обійти заборону, чехи-колоністи почали заявляти місцевій адміністрації, що «всі чеські переселенці не католики, а гусити, якими вони були і на Батьківщині, але вимушені були приховувати свою віру перед австрійським урядом». Колоністи також стверджували, що їх «віра близька до православ'я і тут, на Волині, незабаром приведе всіх чехів в лоно православної церкви». І хоча із бесід з переселенцями можна було зробити висновок, що про гусизм вони мають незначне уявлення, російська влада, задовольнившись цими даними, дозволила купувати землі в регіоні усім чехам, незалежно від їх віросповідання [5, с. 9-10].

Релігійна байдужість значної частини переселенців стала фактором, що полегшив процес створення гуситської церкви. В перший період «релігійного експерименту» кількість прихожан нової церкви різко зростала (гуситами ставали як католики, так і реформати, євангеліки, баптисти). Однак, низка колоністів не пристали на пропозицію прийняти гусизм, а залишилися вірними своїй вірі [11, с. 191].

24.02.1863 р. київський генерал-губернатор О. Дондуков-Корсаков повідомив у міністерство внутрішніх справ, що «... поселенці влаштовують свою церкву на основах гуситської, а це призведе у Південно-Західному краї до розколу в римо-католицькому таборі і допоможе в боротьбі російських властей з католицизмом. Симпатії чехів до Росії і православної віри вказували на те, що незабаром вони зіллються з місцевим православним населенням, зміцнивши цим російські позиції в Південно-Західному краї» [9, с. 315]. Він пропонував заснувати в чеських поселеннях гуситські парафії, для цього запросити з Чехії священників, що поділяють гуситські ідеї і взяти їх на державне утримання.

Свідчення про «гусизм» волинських чехів, підштовхнули імперських чиновників до ідеї організації гуситської церкви на Волині. Це було зроблено з двох причин: по-перше, прагнення в будь-який спосіб послабити позиції католицької церкви, що розглядалась як «антиросійська сила», яка підтримує польський національний рух. В 1866 р. російський уряд розірвав конкордат з папським престолом і відкликав з Ватикану свого посла, оскільки папа Пій IX виступив на захист польських католиків (відносини з Ватиканом були відновлені в 1883 р.) [6, с. 125].

По-друге, низка представників правлячої еліти прагнула до зближення усіх слов'янських народів, в тому числі і чехів, із російським народом. Одним із засобів цього зближення була взаємодія в релігійній сфері (у 1874 р. в Празі було відкрито православний храм) [7, с. 206]. В даному контексті, гуситська церква розглядалась як, свого роду, «перехідна ланка» на шляху чехів до православ'я.

У 1870 р. чехи, що мешкали в Петербурзі, написали в газету «Голос» звернення про відречення від Риму: «... потому заявляем всем любезным друзьям и знакомым в нашем отечестве и между прочими братьями славянами, что мы, по полному нашему убеждению, отрекаемся от Рима, от его учения и его церкви, во главе которой стоит Бог, сделанный людьми... Итак, не желая быть членами римской церкви, приступаем к народной православной церкви» [3, с. 601-602].

Процес організації гуситської церкви на Волині було розпочато із створення при Міністерстві вну-

трішніх справ спеціальної комісії, до якої входили представники Міністерства, Святійшого Синоду і православного духовенства (представників чехів до розробки проекту не залучили). Таким чином, гуситська церква в Російській імперії була продуктом бюрократичної діяльності.

Новостворена церква отримала назву «чесько-гуситської». Одним з головних принципів її діяльності було невизнання влади Папи Римського, що означало розрив з католицизмом. Для священників відмінявся також целібат, а мовою богослужіння стала чеська.

Особлива комісія при Міністерстві внутрішніх справ для розгляду питань поселення чехів у Південно-Західному краї, підсумувала, що створення гуситської церкви не суперечить законодавству імперії про віротерпимість. Контроль за облаштуванням парафій гуситів було покладено на Міністерство внутрішніх справ. Низка привілеїв, якими спочатку користувалися тільки чехи Волині, наприкінці 1871 р. була поширена на чехів Київської та Подільської губерній [4, с. 80].

У лютому 1871 р. на територію Волинської губернії, за запрошенням чеської громади краю, прибули два священники з Богемії – Ян Саска та Вацлав Грдлічка (попередньо їх кандидатури було узгоджено російською владою). Обидва священнослужителі належали до реформістського крила католицької церкви на чеських землях. Їх зустріч була організована у м. Дубно, центрі чеського життя на Волині, де вони склали присягу, яка носила символічний характер. Відречення від влади Папи Римського було закріплено одруженням В. Грдлічки. Таким чином гуситські священники на практиці відходили від католицького целібату і уподібнювались, по своєму відношенню до шлюбу, до православних священників [11, с. 190].

Після запрошення священників, на територію Волинської губернії було засновано дві парафії нової церкви: Дубенську (центр с. Підгайці) на чолі з В. Грдлічкою; Глинську (центр – с. Глинськ) на чолі з Я. Саскою. У 1875 р. до них додалася третя парафія – Острозька (центр – село Гульча (Гільча)) на чолі з Франтішеком Кашпаром, який прибув на Волинь в якості звичайного колоніста, а вже потім став священником [12, с. 97].

Розвитку чесько-гуситської церкви заважала низка обставин. Чехи-колоністи проживали розрізнено, їх поселення були розкидані на значних територіях. Жителі колоній, що знаходились далеко від трьох парафій, продовжували залишатись вірними своїй вірі. Ще одним фактором, що заважав розвитку церкви, була конфесійна розрізненість волинських чехів (католикам і протестантам було важко дійти згоди з низки питань). Окрім того, гуситські парафії перебували під сильним контролем з боку світської адміністрації [12, с. 98].

Утворення чесько-гуситської церкви викликало серйозне занепокоєння з боку католицького духовенства. Зокрема, католицький архієпископ чеських земель Ф. Шенборн присвятив низку послань, спрямованих на засудження відступників, які переселились на Волинь [11, с. 191].

Проект окремої гуситської церкви зустрів опір і з боку волинського православного архієпископа Агафангела, який виступав проти запрошення священників з Богемії. Направляючи своїх представників в чеські поселення, він повідомляв, що серед чехів немає гуситів, а є в своїй більшості католики. Однак протоієрей Житомирського собору знайшов серед чехів гуситів, проте вони не думали вільно про питання віри. Також він дійшов висновку, що

чехи – не вороги православ'я і російських громадян, бажання з ними спілкуватися, однак боються цього бажання і не виражають його [13, с. 30].

Незважаючи на організацію церковних парафій, основи нового віровчення так і не були сформульовані. Передбачалось, що їх повинні поступово виробити чеські священики за допомогою православних богословів і за згодою влади. Однак, між самими священиками виникли протиріччя з даного питання. Всередині гуситської церкви, що формувалась, стали проявлятися різні течії.

Перший напрям представляв В. Грдлічка і його послідовники. Вони вважали, що в основу нового віровчення повинно бути покладено вчення «чеських братів», що дасть новій церкві опору на традицію. Даний проект підтримувала більшість чеської еліти на Волині, оскільки він найбільшою мірою відповідав завданням збереження чеської національної ідентичності [1, с. 78].

Другу течію очолював Я. Саска. Він висловлював скептично відносно доктрини «чеських братів» і пропонував будувати гуситську церкву на основі вчення старокатоликів, яке виникло в 1870-х рр. в європейських країнах. Воно об'єднувало священиків, які не визнали рішення Першого Ватиканського собору, перш за все догми про непогрішність Папи Римського. Я. Саска стверджував, що старокатолицизм близький за своєю суттю до православ'я, тому ті, хто прийняв його, зможуть в майбутньому легко перейти в православну віру. Старокатолицизм отримав підтримку, головним чином в Глинській парафії, де служив сам Я. Саска [5, с. 107].

Третій священик – Ф. Кашпар схилився до реформістського протестантизму. В релігійній боротьбі він підтримував В. Грдлічку, хоч і діяв менш активно.

Для напрацювання основ нового віровчення в 1879 р. в Києві відбулась нарада чеських священиків і богословів. За підсумками засідання було прийнято рішення на користь старокатолицизму. Незгодні з цим рішенням В. Грдлічка і Ф. Кашпар провели в с. Квасилів Рівненського повіту Волинської губернії в 1880-1881 рр. два альтернативні зібрання чеського духовенства і мирян, які визнали найкращими для гуситської церкви вчення «чеських братів» у викладі В. Грдлічки.

Обрана на другому квасилівському зібранні комісія чеських священиків і мирян в 1883 р. підготувала проект «Устава чесько-братської церкви в Російській імперії». Мета діяльності церкви була сформульована наступним чином: «силою народної ідеї об'єднати чехів під світлим скіпетром великого імператора з братським руським народом». В проекті також були наведені аргументи, що відрізняють гуситство від католицизму і православ'я.

В роки правління імператора Олександра III (1881-1894), російський уряд докорінно змінив свою політику стосовно чеських колоністів. «Гуситський проект» було визнано невдалим. Уряд взяв курс на навернення волинських чехів у православну віру та їх русифікацію. У квітні 1888 р. Олександр III на основі спільної доповіді міністра внутрішніх справ Д. Толстого і оберпрокурора Святійшого Синоду К. Победоносцева санкціонував ліквідацію чеських гуситських парафій на Волині і припинення діяльності гуситської церкви.

Дослідник чеської еміграції на територію Російської губернії Є. Крижановський зауважив, що в період 1872-1888 рр. колоністи не збудували жодного храму чи молитовного будинку [5, с. 83].

Поступово, під впливом ідейного та економічного тиску, внаслідок скасування в 1891 р. царського указу про чеські парафії та свободу віросповідання та під впливом русифікаторської політики, яку проводив оберпрокурор Святійшого Синоду К. Победоносцев, 75% чехів на Волині прийняли православну віру. Решта залишилися католиками, реформованими євангелістами та баптистами.

Більшість волинських чехів, за винятком деяких реформованих євангеліків, на відміну від католиків-поляків та православних українців не дотримувались ретельно релігійних обрядів. Їх релігійність мала стриманий, непоказний характер [2, с. 15-16].

Висновки. Таким чином, проект організації чесько-гуситської церкви на території Російської імперії зазнав невдачі в силу як об'єктивних так і суб'єктивних чинників. Але в подальшому досвід відродження гуситської церкви був використаний в незалежній Чехословаччині, де в 1920 р. католицькими священиками-реформаторами, при підтримці уряду, була організована самостійна Чехословацька гуситська церква, яка залишається найбільшою і в сучасній Чеській Республіці.

Список літератури:

1. Бармак М. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796-1914 рр.) / М. Бармак. – Тернопіль, 1999. – 208 с.
2. Гофман І. Чехи на Волині. Основні відомості / І. Гофман. – Прага, 1998. – 32 с.
3. Заявление Петербургских чехов против папской непогрешимости // Волинские епархиальные ведомости. – 1870. – № 1. – С. 600-602.
4. Ковба Ж. М. Чеська еміграція на Україні в другій половині XIX – на початку XX сторіччя: Дис. канд. іст. наук / 07.00.02 – всесвітня історія; Львівський держ. у-нт ім. І. Франка. – Львів, 1974. – 191 с.
5. Крыжановский Е. Чехи на Волини / Е. Крыжановский. – СПб, 1887. – 160 с.
6. Лиценбергер О. Римо-католическая Церковь в России: история и правовое положение / О. Лиценбергер. – Саратов: Поволжская Академия госуд. службы, 2001. – 384 с.
7. Ненашева З. Русская православная церковь в Праге / З. Ненашева // Средняя Европа: проблемы международных и межнациональных отношений. XII – XX вв. – 2009. – С. 176-206.
8. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. VIII. Волинская губерния. – СПб, 1904. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3374910>
9. Поліщук Ю. Національні меншини Правобережної України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.) / Ю. Поліщук. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. – 432 с.
10. Славяноведение в дореволюционной России: Изучение южных и западных славян / Ответственные редакторы: академик Д. Ф. Марков, доктор исторических наук В. А. Дьяков. – М.: «Наука», 1988. – 400 с.
11. Doubek V. Česká emigrace do Ruska v druhé polovině 19 stolrti. Dobové interpretace / V. Doubek // 150 let Slovanského sjezdu (1848). Historie a současnost. – Praha. – 2002. – S. 171-194.
12. Nečporová O. Proměny religiozity volyňských Čechů / O. Nečporová // Lidé města. – 2005. – Č. 3. – S. 93-115.
13. Vaculik J. Dejiny volyňských Čechů (1868-1914) / J. Vaculik. – Praha, 1997. – 104 s.

Войчун Ю.И.

Ровенский государственный гуманитарный университет

ОРГАНИЗАЦИЯ РЕЛИГИОЗНОЙ ЖИЗНИ ЧЕШСКИХ ПОСЕЛЕНЦЕВ НА ВОЛЫНИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Аннотация

В статье рассматривается проблема организации религиозной жизни чешских поселенцев на территории Волыни на первом этапе расселения. Определяется конфессиональный состав чешских колонистов и их отношения к религии. Анализируются факторы, что способствовали активизации религиозной жизни волыньских чехов. Изучается опыт создания и деятельности, неподконтрольной Папе Римскому, чешско-гуситской церкви на Волыни в 70-80-е гг. XIX в. Описываются основные направления в формулировании основ нового вероучения. Выявлены причины неудачи «религиозного эксперимента», показано его историческое значение.

Ключевые слова: церковь, чехи-колонисты, «религиозный эксперимент», гусизм, «чешские братья», приходы.

Voychun Y.I.

Rivne State University for the Humanities

ORGANIZATION OF RELIGIOUS LIFE CZECH SETTLERS IN VOLYN IN THE LATE 19TH CENTURY

Summary

The article deals with the problem of organization of religious life of Czech settlers on the territory of Volyn lands in the first stage of settlement. Determine the denominational structure of Czech colonists and their attitude to religion. Analyzes the factors that contributed to the revitalization of religious life of Volyn Czechs. Studied of the pilot project, an uncontrolled Pope, Czech-husite church in Volyn 70-80-ies. XIX century. Describes the main trends of formulation the bases of a new belief. The reasons for the failure of "religious experiment" shows its historical significance.

Keywords: church, Czech colonists, «religious experiment», husyizm, «Czech brothers», parishes.

УДК 655.15

ДРУКАРСЬКІ УСТАНОВИ В КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Колесник О.В.

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

У статті досліджено розвиток друкарських установ у Херсонській губернії у другій половині XIX ст. Висвітлено умови які сприяли функціонуванню друкарських установ. визначено основні осередки локалізації друкарень, досліджено роль друкарських установ в поліграфічній промисловості, проаналізовано діяльність приватних друкарських установ Херсонської губернії в дореволюційний період, їхні видання, вивчені особливості функціонування друкарень в модерний період.

Ключові слова: друкарня, друкарська справа, друкарські установи, поліграфічна промисловість, поліграфія.

Постановка проблеми. Функціонування друкарських установ Херсонської губернії на сьогодні потребує осмислення з позицій розуміння їх як культурної цілісності. На фундаменті, закладеному у XIX ст., зростала своєрідна друкарська культура, еволюційний розвиток якої поступово вів до якісних змін, до появи нових цінностей. Саме друкарські установи як один з основних засобів комунікації стали фундаментом сучасної технологічно розвиненої та типологічно розгалуженої системи масової інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній історіографії і краєзнавстві є спроби вивчення історії друкарських установ Херсонської губернії у XIX – на початку XX ст., зокрема друкарські установи стали об'єктом аналізу В. А. Чарнецького [1], Г. Д. Зленко [2], М. Р. Бельського [3], Н. Терентьевої [4], О. Й. Губаря [5], та інших. Досліджувались різноманітні моменти становлення і розвитку друкарських установ, але не культурний.

Мета статті. Метою даної розвідки постає висвітлення одного із аспектів функціонування друкарських установ, а саме їхньої ролі в культурному житті Херсонської губернії у другій половині XIX ст.

Для досягнення поставленої мети важливо зупинитися на наступних моментах:

1) розкрити умови, які сприяли функціонуванню друкарських установ;

2) визначити внесок друкарських установ в культурне життя;

3) проаналізувати продукцію друкарень у Херсонській губернії у другій половині XIX ст.

Виклад основного матеріалу. В Російській імперії кінця XVIII – початку XIX ст. друкарські установи концентрувались в столицях і небагатих культурних і торгово-промислових центрах – Петербурзі, Москві, Києві, Харкові, Одесі, де книги друкувались великими тиражами, завдяки чому були дешевше місцевих видань. Швидкий розвиток